

PROBLEM KLASIFIKACIJE FILOZOFA – JE LI RENE DEKART PRVI MODERNI FILOZOF?

JANA KRSTIĆ
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Nišu
janakrstic73@gmail.com

SAŽETAK

Centralna tema ovog rada jeste pokušaj da se odgovori na pitanje koje sam naslov postavlja. Cilj ovog rada biće formiranje metoda uz pomoć kojeg bismo mogli da odredimo ko je začetnik neke epohe, zatim korišćenjem tog metoda odrediti koje filozofe možemo uzimati u obzir kada je u pitanju moderna filozofija i ko među njima najviše odgovara postavljenim kriterijumima. Na ovaj način pokušaćemo da opravdamo stalno navođenje Dekarta kao prvog modernog filozofa.

KLJUČNE RIJEČI

René Descartes,, originalnost, kreativnost, kriterijum, moderna filozofija.

METOD

S obzirom na to da je cilj ovog rada pokušaj odgovora na pitanje koje naslov postavlja, a obim rada je ograničen, potreban nam je veoma funkcionalan i ekonomičan metod za obradu ovog problema istorije filozofije. No, pre nego što pređemo na izradu metoda, moramo naglasiti razlog ovakvog poduhvata. U ovom radu, kada govorimo o problemu prvog modernog filozofa, ne govorimo o suštini u smislu da pridajemo statusu „prvog modernog filozofa” neku suštinsku važnost. Prihvatanje ovakvog stanovišta imalo bi značaj samo u praktične svrhe raspoređivanja ili, može se čak reći, grupisanja filozofa kroz istoriju filozofije. Ovakvo grupisanje bilo bi najmanje važno samim filozofima ili stručnjacima koji se bave filozofijom na bilo koji način. Svaki stručnjak imaće širi uvid u čitavu modernu filozofiju te će tako imati i razlog da vezuje početak moderne filozofije za određenu ličnost ili način filozofiranja. Oni koji nemaju širi uvid u modernu filozofiju ili filozofiju uopšte, a žele da zagrebu po njoj, tražiće praktičniji i jasniji pristup samoj filozofiji. Moram da naglasim da iako simplifikacija filozofije zvuči praktično, ona ima svoje mane od kojih je najveća gubitak na sadržini. Simplifikacija filozofije bez gubitka suštine u sadržaju pokazala se gotovo nemogućom, a udžbenici za srednje škole dokaz su za tu tvrdnju. Ipak, najveći problem u svemu

tome jeste to što su filozofi, a pogotovo oni koji se tematski bave klasifikacijom filozofa u svrhe pisanja udžbenika, prinuđeni na ovu simplifikaciju. To je jedan od najvećih razloga za razmatranje o metodi. Ovde ću pokušati da izgradim metod na sledeći način: uzeću u obzir razmišljanja i kriterijume nekih filozofa koji su se bavili relevantnim stvarima, neke ću prihvatiti, a neke odbaciti te ću pokušati da što jasnije iznesem kriterijume koji će nam kasnije pomoći pri odabiru prvog modernog filozofa.

Počnimo od Karla Jaspersa. U svojoj knjizi *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus* Jaspers otvoreno navodi kriterijume koji određuju veličinu nekog filozofa. Kako on kaže, postoje spoljašnji i unutrašnji kriterijumi.¹ Ono što prvo navodi od spoljašnjih kriterijuma je nužnost postojanja nekih spisa koje je taj filozof napisao, osim u slučajevima kada on sam nije pisao svoja dela kao što je to slučaj sa Sokratom i tada smo prinuđeni da se oslanjamo na druge izvore. U svakom slučaju nužno je da imamo nekakvo svedočanstvo o njegovoj filozofiji koje možemo da tumačimo. Drugi spoljašnji kriterijum prepoznaje se u celokupnom dokazivom uticaju na mišljenje kasnijih velikana. Ovo važi iz više razloga: uticajnost nekog filozofa ne ukazuje samo na njegov autoritet koji je dalje uzrokovan slaganjima u mišljenju i jačanjem njegovih teorija, već ukazuje i na neiscrpnost njegovog dela, s obzirom na to da vremenom dolazi do različitih načina razumevanja. Može se reći da su ove dobre tendencije i zato što će ovakav uticaj filozofa uzrokovati stvaranje novih teorija, nekad čak i suprotnih te je samim tim i čovečanstvo bliže istini. Zato onda kada jedan filozof ima više uticaja na naredne filozofe, smatraćemo ga važnijim za istoriju.² Nakon spoljašnjih kriterijuma, Jaspers prelazi na unutrašnje kriterijume. Prvi kriterijum je kriterijum vanvremenosti. Svaki velikan stvara u vremenu u kojem živi, ali on stoji iznad njega. Jaspers kaže:

„Velikan nije onaj ko svoje doba sažima u misli, nego onaj ko time dodiruje večnost.”³

Drugi je kriterijum originalnost. Velikan donosi nešto novo, neku misao koja ranije nije postojala. Jaspers navodi i neke od odlika ove originalnosti: ona se ne može identično ponoviti, ali može da dovede nekog iz kasnijeg naraštaja do sopstvene originalnosti, ona ne leži u određenoj rečenici, nego u duhu iz kojeg

1 Up. Jaspers, Karl, *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*, Kultura, Beograd, 1980., str. 34.

2 Ovako nešto biće vidljivo tek nakon određenog vremenskog perioda, s obzirom na to da nemamo način da znamo išta o uticaju naših savremenika, već samo možemo da nagađamo. Zato ovaj kriterijum za veličinu filozofa može da se primenjuje tek sa vremenske distance. Moglo bi se reći da je problem sa ovim kriterijumima to što će, recimo, Aristotel uvek imati više godina uticaja od Kanta. Međutim, ovaj problem je rešiv ako neki vremenski period odredimo kao gornju granicu i tako filozofe koji pređu gornju granicu izjednačimo po uticaju.

3 Jaspers, *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*, str. 35.

dolazi i koji ga povezuje sa ostalim rečenicama itd. Jedna od Jaspersovih napomena ovde nam je veoma važna, kasnije ćemo videti i zašto. On kaže:

„Istoričaru često polazi za rukom da pronađe formulacije stvaraoca koji potiču pre njega. Međutim, tamo su bile utonule u ono što ih je okruživalo, tamo su delovale kao trenutna dosetka koja se može ponovo zaboraviti, tamo se o njima razmišljalo bez svesti o njihovom punom smislu i njegovim posledicama.”⁴

Kao treći kriterijum Jaspers navodi tzv. unutrašnju nezavisnost i pod njom podrazumeva više stvari: nezavisnost u riziku stalnog vremenskog nemira i sticanju apsolutnog mira, predstavlja takođe otvorenost i odsustvo tvrdoglavosti filozofa, ali u isto vreme i mogućnost da se osloni na sebe i bude sam.

U knjizi *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*⁵, koja je zapravo transkripcija jedne rasprave između Čomskog [Noam Chomsky] i Fukoa [Michel Foucault], Fuko iznosi svoja zapažanja o originalnosti jednog mislioca koja su nam ovde važna za Jaspersov drugi unutrašnji kriterijum – kriterijum originalnosti. Naime, Fuko u potpunosti negira postojanje bilo kakve originalnosti i kreativnosti bilo kojeg stvaraoca u bilo koje vreme. Za primer uzima medicinu i ukazuje na različitost tekstova iz ove oblasti između 1770. i 1780. te između 1820. i 1830. godine. Za samo 50 godina nije se izmenio samo način na koji se govorilo, već i ono o čemu se govorilo: klasifikacija bolesti, perspektive, horizont itd. Bilo bi nezahvalno ovu veliku promenu paradigme pripisati samo jednom čoveku ili grupi istomišljenika iz tog doba.⁶ Kome onda, ili čemu, pripisati promenu paradigme? Fuko smatra da promena paradigme jeste deo vremena i socijalne situacije koja to vreme okupira. Sve što jedna individua osmisli ne pripada toj individui i njenoj kreativnosti ili originalnosti, već pripada socijalnom okruženju iste. Po Fukoovom mišljenju čini se da mislioc ne bi bio mislioc da nije bio na pravom mestu, pravom vremenu i sa pravim okruženjem. Onda kada je svaki produkt ljudske kreativnosti samo produkt njegovog okruženja, svaka kreativnost u pravom smislu te reči gubi na značaju. Baš zato, nijedan napredak ljudske misli nije individualan, već kolektivan. Ko god da je osmislio nešto, nikad sam nije zaslužan za svoju ideju jer je na prvom mestu ne bi ni osmislio da nije bilo kolektivne situacije koja ga okružuje. Tako je svaka nova misao zapravo produkt kolektiva. Ovim stavovima Fuko negira originalnost samo jednom misliocu i pripisuje je čitavom kolektivu mislioca iz tog doba. Jasno je zašto ovo predstavlja problem za Jaspersov kriterijum originalnosti.

4 Isto, str. 35.

5 Up. Čomski, Noam; Fuko, Mišel, *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*, Karpos, Loznica, 2011.

6 Up. isto, str. 33–34.

Ako prihvatimo Fukoovo stanovište, onda moramo odbaciti kriterijum originalnosti kao irelevantan za procenjivanje veličine filozofa. Istina je da od prihvatanja ili odbacivanja Fukoovog stanovišta zavisi validiranje Jaspersovog kriterijuma originalnosti, ali za potrebe ovog rada nije nužno birati između Jaspersa i Fukoa. Zašto? Kao što je na samom početku rada naglašeno, statusu prvog modernog filozofa ne pridaje se suštinski značaj. Za potrebe ovog rada nije nam važno je li je originalnost i kreativnost jednog filozofa zaista njegova ili pripada kolektivu, već nam je jedino važan istorijski značaj njegovih reči i dela. Tako od Jaspersovog kriterijuma originalnosti prisvajamo samo onaj deo originalnosti koji se odnosi na filozofa u odnosu na druge filozofe. Sa ovako postavljenim kriterijumima možemo da pređemo na razmatranje o prvom modernom filozofu.

Ko je prvi moderni filozof?

U literaturi Rene Dekart [René Descartes], francuski filozof racionalizma, najčešće se pominje kao prvi moderni filozof. Za ovako nešto postoje razlozi koji su više od čisto hronoloških. Primjerice, Majorov [Genadij Georgijevič Majorov], tvrdio je da filozofija nikako ne treba biti podeljena samo hronološki niti se njena podela sme upravljati po nekim važnim istorijskim događajima. Jedini kriterijumi koji dolaze u obzir kada je u pitanju podela istorije filozofije u epohe način je filozofiranja koji onda vezujemo za jedno doba i zaokružujemo ga u jednu celinu. Tako je, na primer, za srednjovekovnu filozofiju karakteristična zabrinutost za hrišćanstvo i zato srednjovekovna filozofija počinje mnogo pre kraja antičke filozofije; stoicizam živi do VI veka uporedno s hrišćanskom filozofijom.⁷ Isto tako, promena ovog načina filozofiranja doneće nam novu epohu, ali ne nužno i završiti staru epohu. Zato se u literaturi Dekartovo ime najčešće vezuje za početak nove epohe. On pripada grupi filozofa koja u to vreme napušta određene norme koje su srednjovekovni filozofi uvek poštovali. Jedna od najjasnijih distinkcija između srednjovekovnog načina filozofiranja i ovog novog, modernog načina je antropocentričnost. Filozofi su u centar svog interesovanja vratili čoveka. Međutim, koje god karakteristike novog načina filozofiranja odaberemo kao validne i određujuće, jedan problem izbija na površinu jer postoje filozofi koji su hronološki pre Dekarta gajili ovu novu vrstu filozofiranja. Zašto onda neko od njih nije prvi moderni filozof? Da bismo ovo objasnili, potrebni su nam Jaspersovi kriterijumi s početka.

Nakon određivanja svih kriterijuma, Jaspers deli filozofe u tri velike skupine. Prva skupina je rezervisana samo za četvoricu filozofa: Sokrata, Budu, Konfučija i Isusa. Po Jaspersovom mišljenju, kada je uticajnost i definisanje epohe svojim načinom filozofiranja u pitanju, ovu četvoricu niko iz ostatka istorije

7 Up. Majorov, Genadij Georgijevič, *Formiranje srednjovekovne filozofije*, Grafos, Beograd, 1982., str. 7–26.

ne može nadmašiti. Druga grupa deli se na četiri podgrupe gde prvu podgrupu čine najveći mislioci koji svojim stvaralaštvom porađaju novo. U ovu podgrupu Jaspers je svrstao i Dekarta.⁸ Ovo znači da je Dekart više od drugih novovekovnih filozofa ispunio gore navedene kriterijume i to objašnjava zašto je baš on pravi kandidat za prvog novovekovnog filozofa, a ne Galilej [Galileo Galliei], Makijaveli [Niccolo Machiavelli], Montenj [Michel de Montaigne] i mnogi drugi mislioci koji hronološki dolaze pre Dekarta i promišljaju na za novovekovnu filozofiju karakterističan način, ali svrstavaju se u niže podgrupe filozofa. Međutim, za mislioce kao što su Bruno [Giordano Bruno] i Paskal [Blaise Pascal] takođe je karakterističan moderan način filozofiranja i nalaze se u istoj grupi sa Dekartom. Zašto se onda baš Rene Dekart najčešće u literaturi proglašava prvim modernim filozofom? Ima li nekog većeg razloga za to ili je ovo samo još jedno pogrešno shvatanje u nizu koje dolazi iz udžbenika za srednju školu?⁹ Ovim radom pokušaćemo da pokažemo da postoji razlog i potražićemo ga u još jednom provlačenju Dekartove filozofije kroz Jaspersove kriterijume.

Što se tiče prvog spoljašnjeg kriterijuma, nije nužno navoditi dokaze da je Dekart ostavio svedočanstvo o svojoj filozofiji. Međutim, isto važi i za Bruna i Paskala, tako da Dekart ovde ne prednjači. Onda gde se čini da prednjači je drugi spoljašnji kriterijum, odnosno kriterijum uticajnosti. Dekartova uticajnost daleko je veća od Brunove i Paskalove. Iako nemamo podatke o broju knjiga i radova koji se tiču Dekarta, Bruna i Paskala niti bi precizno određenje broja referenci za ovu spekulaciju bilo potrebno, očigledno je da je literatura o Dekartu rasprostranjenija i čitanija te da je verovatno i ima više. Ali to nije glavni razlog za Dekartovu pobjedu u ovom kriterijumu. Pogledajmo samo uticajnost na druge velike filozofe. Dekart je pokrenuo jednu lavinu rasprava između racionalizma i empirizma koja je definitivno obeležila novovekovnu filozofiju. Na njega će se otvoreno pozivati mnogi racionalisti i sa njim će se u svojim knjigama svađati mnogi empiristi, a njega će imenom prozivati i Kant u svojoj kritici racionalizma. Bilo da je rasprava između racionalista i empirista napredak ili nazadovanje u filozofiji, ne možemo zanemariti sto godina filozofiranja tako velikih umova čije je rasprave upravo Dekart pokrenuo. Premda Dekart nije bio prvi, čini se da se Dekart najeksplicitnije i najekstremnije zalagao za racionalizam¹⁰ te tako i pokrenuo čitavu bunu protiv svojih stavova kao i čitav tabor na svojoj strani.

Kada je u pitanju prvi unutrašnji kriterijum vanvremenosti, isto se dešava kao i sa prvim spoljašnjim kriterijumom. Dekart svojom filozofijom „dodiruje

8 Up. Jaspers, *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*, str. 44–45.

9 Up. Korać, Veljko; Pavlović, Branko, *Istorija filozofije za IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2011., str. 164.

10 Kolokvijalno rečeno, Dekartove racionalističke tvrdnje bile su „prst u oko“ filozofima te im je to davalo povoda za tako opsežne rasprave.

večnost”, tj. ostaje van granica svog vremena. Karakterističan je za ovu trojicu, Dekarta, Paskala i Bruna, revolucionaran način filozofiranja. Zato nijednom od njih ne možemo sporiti vanvremenost. Isto se zbiva i sa drugim unutrašnjim kriterijumom, odnosno kriterijumom originalnosti. Ipak, mnogi bi se sporili oko originalnosti Dekartovog *cogito ergo sum*¹¹. Naime, Avgustin [Aurelius Augustinus] u svom delu *O slobodi volje* govori:

„Da krenemo dakle od onoga što je najjasnije: Pitam te, postojiš li ti?
Ili se možda bojiš da pri tom pitanju ne pogrešiš, budući da onda kada te ne bi bilo, ne bi mogao ni pogrešiti?”¹²

Ova misao mnogo je slična Dekartovom dokazu za postojanje. Čak ima sličnosti i u metodu: Avgustin takođe polazi od onoga što je najjasnije te takođe tvrdi da možemo da pogrešimo. Slično tome, Dekart tvrdi da dok grešimo, dok verujemo našim čulima ili ako nas demon obmanjuje, mora da postoji onaj koji greši i onaj koji biva obmanjivan, a to sam ja kao misleća stvar. Najproblematičnije je to što je Dekartu bilo ukazivano na ovu sličnost u prepisci sa Ocem Meslandom, na šta Dekart odgovara kako nije znao za Avgustinov dokaz te da ga je pogledao i potvrđuje da zaista postoji sličnost.¹³ S obzirom na njegovo obrazovanje, mnogi spore mogućnost Dekartovog nepoznavanja Avgustinovog dokaza, ali činjenično zaista nemamo načina da saznamo koje je knjige i kada Dekart pročitao. Ono što možemo da utvrdimo, upoređivajući Dekartove *Meditacije* i Avgustinovo delo *O slobodi volje*, jest da ovaj dokaz koriste iz potpuno drugačijih razloga. Avgustinu je potreban dokaz kako bi najpre rešio problem zla i dokazao Božiju egzistenciju iz koje kasnije derivira slobodu volje, dok Dekart traži bilo kakav temelj saznanja, nešto u šta ne možemo da sumnjamo i na šta možemo sa sigurnošću da se oslonimo u izgradnji sigurnog spoznavanja sveta i onoga što je nužno istinito. Ipak, ovo nije dovoljno za odbranu Dekartove originalnosti. Na početku rada, kada je bilo riječi o Jaspersovim kriterijumima, posebno smo naglasili jedan citat u vezi sa kriterijumom originalnosti. Dešava se da istoričar pronađe formulacije stvaraoca koji potiču pre njega, ali one su tamo utonule u ono što ih je okruživalo i delovale su kao trenutna dosetka koja se opet može zaboraviti. Tako se o njima pričalo bez svesti o njihovom punom značaju. Smatram da je ovaj aspekt kriterijuma originalnosti aspekt koji će Dekartu omogućiti mesto u samom začetku moderne filozofije jer je bez sumnje Dekart bio svestan značaja rečenice *cogito ergo sum* koja ne samo da je jedna od najvažnijih, već je i njegova najfundamentalnija tvrdnja.

11 Dekart, Rene, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, Demetra, Zagreb, 1993., str. 52.

12 Avgustin, Aurelije, *O slobodi volje*, Demetra, Zagreb, 1998., str. 136.

13 Up. McClunge, Guy, „Augustine and Descartes: From Self to God”, *Catholic Stand*, <http://www.catholicstand.com/augustine-and-descartes-from-self-to-god/> (27. VIII. 2018.)

Poslednji unutrašnji kriterijum, odnosno kriterijum nezavisnosti verovatno se podjednako dobro primenjuje na Dekarta, kao i na Bruna i Paskala.

ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da je Dekart ipak prednjačio u odnosu na Paskala i Bruna u određenim finesama koje ne prave veliki jaz između ovih filozofa kada ih kategoriziramo u grupe, ali svakako prave veliki jaz kada je u pitanju istorijski pregled filozofije. Kriterijum uticajnosti Dekartu donosi veliku prednost, a to je vrlo važno kada su problemi istorije u pitanju. Dekartovi stavovi obeležili su čitavu jednu epohu i razumevanje iste na neki se način oslanja na razumevanje Dekartovih stavova. Zato nije pogrešno Dekarta nazivati prvim modernim filozofom, barem u ovom istorijskom smislu, jer je nesumnjivo da je najviše uticao na razvoj misli ove epohe te zbog toga jer je moguće čitavu ovu epohu posmatrati kroz prizmu Dekartove misli.

LITERATURA

Augustin A. (1998): *O slobodi volje*, Zagreb: Demetra.

Čomski, N., Fuko, M. (2011): *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*, Loznica: Karpos.

Descartes, R. (1993): *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, Zagreb: Demetra.

Jaspers, K. (1980): *Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*, Beograd: Kultura.

Korać, V., Pavlović B. (2011): *Istorija filozofije za IV razred srednje škole*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Majorov, G. G. (1982): *Formiranje srednjovekovne filozofije*, Beograd: Grafos.

McClunge, G. (2016): „Augustine and Descartes: From Self to God”, *Catholic Stand*
URL: <http://www.catholicstand.com/augustine-and-descartes-from-self-to-god/>
(27. VIII. 2018.)

***„Velikan nije onaj ko svoje
doba sažima u misli, nego
onaj ko time dodiruje
večnost.”***

KARL JASPERS